

Holbæk Kloster

Sortebrødrenes hus indviet til S. Lucius

Af Henrik Græbe

1. Indledning

Dominikanerklostret i Holbæk stiftedes 1269 eller 1275 og kirkegården indviedes 1276 (1). Klostret brændte med byen 1287 (2), men blev omsider genopbygget med støtte fra Christoffer II, og dette anlæg blev indviet 1323. Ved reformationen overgik kirken til sognekirke, mens byen overtog klosterbygningerne, og formentlig snart derefter blev østfløjen brudt ned tillige med de nærmeste partier af sydløjen. Den resterende del af sydløjen og hele vestfløjen bevarede derimod og har siden tjent forskellige samfundsnyttige formål såsom rådstue, fængsel, ligkapel, latinskole, bibliotek. Disse bygninger er fortsat bevarede. Klostrets nordfløj udgjordes af kirkebygningen, der blev revet ned 1869 og erstattet af den nuværende korskirke på samme sted, men orienteret i nord-syd, således at den tidligere kirke har ligget omtrent, hvor korsarmene nu er (fig. 1).

De skrevne kilder giver ikke mange oplysninger om Holbæk kloster. Det har ført en tilbagetrukken tilværelse, og byen Holbæk har aldrig spillet nogen fremtrædende rolle. Havnen har haft betydning for den lokale handel, og i middelalderen var byen også kendt for sit slot, Holbæk Slot, der menes at være anlagt af Valdemar II.

Billedet af Holbæk i Resens Atlas 1677 giver en god fornemmelse af det store tiggerkloster i sydkan-

ten af byen (fig.2). Klostrets østfløj og en del af sydfløjen var allerede revet ned, og noget af materialet kunne måske genfindes i tårnet over midtskibets vestligste hvælvingsfag, der blev opført mellem 1625 og 1636 »af store røde sten« (3). Det havde saddeltag med et lidt yngre spir og kamgavle i nord og syd. Vest for kirken ses på billedet sognepræstens »recidenz«, som til overvejende del bestod af renæssancebygninger, og længst til venstre på billedet er Holbæk slot i den vestlige udkant af byen. På den firkantede borgbanke var et firfløjet bygningskompleks, der til dels har været opført i 1600'erne af bindingsværk. Vinkelbygningen på gårdspladsen var derimod af middelalderlig oprindelse, et kvadratisk tårn og et stuehus. På billedet ses ikke købstadens middelalderlige sognekirke Sct.Nicolai kirke, der lå ved torvegaden, men blev revet ned efter reformationen, da klosterkirken blev byens sognekirke.

Notitserne om Holbæk er kortfattede; det er en lille købstad med et slot, hvor hovedsmanden styrede fra, en tilsyneladende forsvarsløs by, åben for krigerske overgreb, med en vældig torvegade, den gode havn, og så det store tiggerkloster. Efter reformationen blomstrede byen op som følge af bedre konjunkturer, og en ny æra begyndte, men uden kloster. Det var nedgjort og forsvandt vel ret hurtigt også ud af erindringen, fordi de tilbagestående fløje blev forandret til ukendelighed. Efter at også kirken

Fig. 1. Holbæk Skt. Nikolai Kirke er i årene 1869-72 opført på klosterkirkens plads, men orienteret i nord-syd. Arkitekt var Chr. Hansen, der 1863 havde indrettet den tilbagestående del af klostrets sydfløj til ligkapel, hvorved de middelalderlige vinduer blev rekonstrueret. Foto: HG 1991.

blev revet ned 1869, var klostret nærmest udslettet og ukendt. Men så dukkede det pludselig frem igen.

I begyndelsen af 1900'erne blev det atter aktuelt med en nyindretning af klosterfløjene, og nu skete planlægningen med antikvarisk bistand. Dette medførte, at der indledningsvis rettedes en hård kritik over, at kirkebygningen overhovedet var brudt ned, det skulle være sket på det nærmeste i ligegyldighed, uden forudgående undersøgelser eller optegnelser, og end ikke en opmåling havde man ladet bekoste (4). Dermed fandtes der ingen oplysninger om kirkebygningen, hvilket nu fyrré år efter at den var brudt ned, foranledigede et opråb i Holbæk, om der mon ikke i det mindste eksisterede et enkelt fotografi af kirkebygningen. Og det gjorde der. Nogle år før, i 1896, var til Nationalmuseet indsendt et temmelig slet amatørfotografi fra den gamle kirke med altertavlen, som man på det tidspunkt havde solgt på

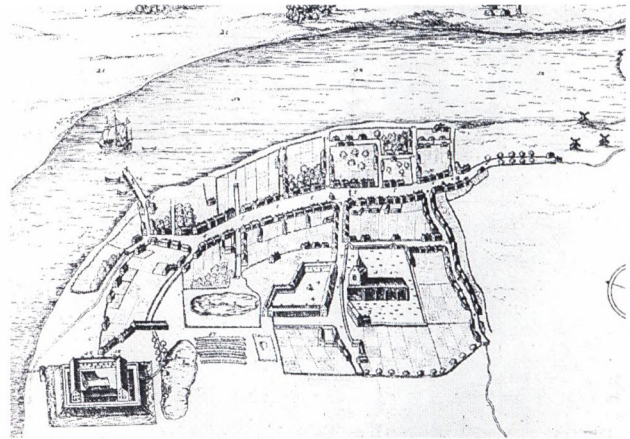

Fig. 2. Holbæk Købstad, kobberstik, Pl. 56 fra Resens Atlas Danicus 1677.

auktion. Nu i 1908 viste det sig, at frøken From i Holbæk under kirkens nedrivning 1869 havde taget en række billeder fra forskellige vinkler (fig. 3-5), i alt ni fortrinlige fotografier, der giver et rimeligt godt indtryk af bygningen. Samlingen er senere udvidet med yderligere et bidrag fra pastor emeritus E. Dahl, så der nu eksisterer 14 fotografier af kirkebygningen. Og så kom klosterfløjenes nyordning med Nationalmuseets undersøgelser 1910 ved C. M. Smidt, Chr. A. Jensen og H. Matthiessen, som gav et godt kendskab til navnlig sydfløjens oprindelige indretning, yderligere udvidet af Poul Nørlund under selve arbejdet 1915. Kendskabet til klostret forøgedes derefter væsentlig i forbindelse med endnu en restaurering af de bevarede fløje, nu navnlig vestfløjen i 1972-73 ved arkitekterne Rolf Graae og Erling Jensen. Med sædvanlig omhu overfor den historiske restaureringsopgave gennemgik arkitekt Graae forin-

Fig. 3. Holbæk Klosterkirke under nedrivning. Nationalmuseet, Afdeling for Oldtid og Middelalder. Foto: Frøken From, Holbæk, 1869.

Fig. 4. Holbæk Klosterkirke under nedrivning. På korets facade ses tydeligt sporene efter østre klosterfløjs taglinier. Nationalmuseet, Afdeling for Oldtid og Middelalder. Foto: Frøken From, Holbæk, 1869.

Fig. 5. Holbæk Klosterkirke og vestfløj med den lille plads foran kirkens indgang endnu i behold. Nationalmuseet, Afdeling for Oldtid og Middelalder. Foto: Frøken From, Holbæk, 1869.

den kirkens arkiv for at finde oplysninger om ældre tider, og her fremkom ukendte opmålingstegninger af den nedbrudte gamle klosterkirke. Det var uægtelig meget overraskende. Til denne gennemgribende restaurering af vestfløjen, lod arkitekterne desuden foretage grundige opmålinger ved arkitekt I. Arthur-Nielsen, der i den forbindelse også udførte bygningshistoriske undersøgelser til dels i samarbejde med Nationalmuseet. Der blev endda lejlighed til en mindre udgravning i vestfløjen (5).

Der er således lidt efter lidt tilvejebragt en hel del oplysninger om klosteranlægget.

Kirkebygningen vil inden længe blive publiceret i Danmarks Kirker, Holbæk amt, og skal derfor ikke her finde nærmere omtale, ud over hvad der er nødvendigt til forståelse af klosteranlægget. Den 15. august 1323 indviede således bisp Niels af Børglum kirken, der var genopbygget ved kongens hjælp efter bybranden. Det var da en enskibet kirke med tresidet korafslutning og slanke spidsbuede vinduer i enkelt udformede nicher, udefter med en rundstav ($1/2$ rundet sten) og yderhjørnet i fasaden med skråfas, det vil sige afskåret hjørne, indefter kun en skråfas; der var stræbepiller til støtte for de høje hvælv, og foroven var en gesims bestående af to fremspringende, afrundede led over et dobbelt savskifte (fig. 4). Henimod middelalderens slutning udvidedes kirkerummet med sideskibe både i syd og nord, og der blev brudt igennem med store bueåbninger fra midtskibet ud til disse. Hele bygningen dækkedes med et og samme tag, så det tidligere høje og lyse kirkerum nu blev mørkt og dystert.

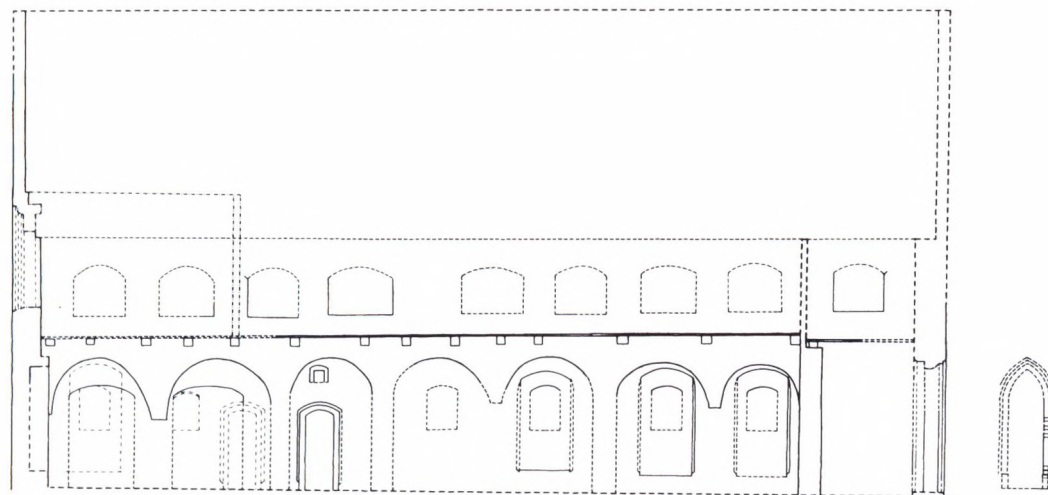
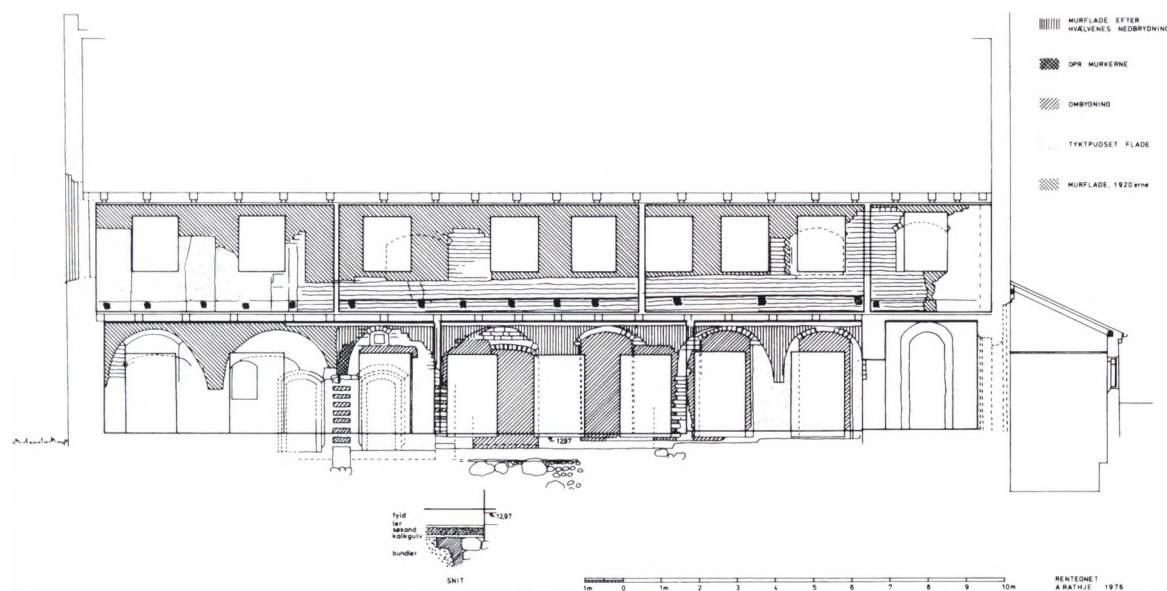
2. Klosterbygningerne

Vestfløjen

Bygningen er bevaret i fuld længde og bredde. Den har været placeret sådan, at omtrent halvdelen af

Fig. 6. Holbæk Kloster, opstalt af vestfløjens vestmur indvendig med udgravningsfelt 1970. Tilbygningen l.h. ved nordgavlen er en varmekælder, der ikke kommer klostret ved. Mål 1:200. Opmåling H.G. 1970. Tegnet af A.Rathje 1976. ▲

Fig. 7. Vestfløjens vestmur med bevarede ældre bygningsspor. Heltrukken linie viser eksisterende spor, stiplede hvordan de rekonstrueres. Yderst til højre den spidsbuede døråbning i fløjens nordgavl. Målt 1970 af I.Arthur-Nielsen og H.G. Tegnet af Anett Andersen 1990. Mål 1:200. ►

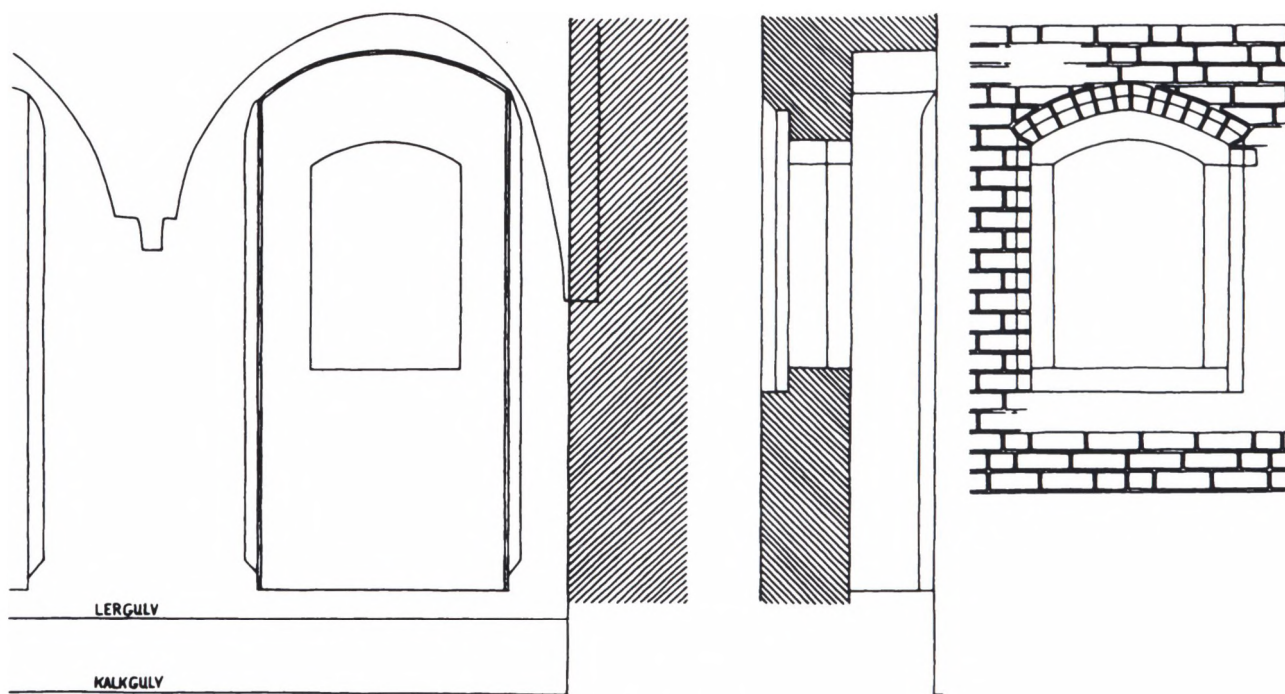

Fig. 8. Vinduesniche i vestfløjens vestvæg. Målt af L.Arthur-Nielsen 1970. Tegnet af Tina Hansen 1991. Mål 1:40.

nordgavlen stak frem foran kirkens vestfacade og der på velkendt måde dannedes en lille åben plads foran kirkens indgang (fig. 5). Længst i syd stikker bygningen på samme måde frem foran sydfløjen. Vestfløjen er på langs delt af en skillemur i lige linie med kirkens vestgavl, og øst for denne skillemur er en gennemgående korsgang på sammenlagt otte kvadratiske hvælvfag, mens der mod vest er en opdeling i fem rum (fig. 6-7). I det nordligste rum har været en døråbning i gavlen ud til pladsen foran kirken. Efter dette indgangsrum følger mod syd to ens rektangulære rum på langs af bygningen, hvert på ca. 3,3 X 5 m, med to vinduer mod vest og begge

rum har været dækket af to krydshvælv. Videre mod syd kommer igen et forrum med en døråbning ud mod vest, og dette rum har haft en tøndehvælving. Endelig er nærmest sydgavlen endnu et rum, der måler ca. 3,3 X 6 m, og i lighed med de før nævnte har haft to krydshvælv, men derimod blot et vindue mod vest og så i det andet hvælvfag en døråbning mod vest, lige ved siden af den anden i vestfacaden. Samtlige hvælv blev brudt ned 1821.

I de rum, der har haft krydshvælv, er vinduesåbningerne mod vest anbragt i høje sparenicher, der strækker sig fra gulvet op til hvælvets skjoldbue, hvor de afsluttes med en flad halvstensbue. Hjørnerne på

sparenicherne har enkelt skråfas, de er 1,40 m brede og måler i højden 2,80 m. I nicherne er så indsat en lille vinduesåbning med fladt buestik (fig. 8).

Ydermurene er en meter tykke, og ligeledes har skillevæggene inde i bygningen været særdeles kraftige, 0,70-0,80 m tykke, såvidt det kan bedømmes ud fra fortanderinger i vestmuren. Kun skillemuren mellem de to ens døre i vestmuren er delvis bevaret med de tre nederste skifter, og med det allernederste skifte i en døråbning med godt slidte munkesten i tærskelen. Den har været en forbindelse fra det tøndehvælvede forrum til søndre gavlrum. Dørprofilen er kun bevaret med ét hjørne, og det er rundet. Dørens placering kan måske overraske, da det synes mere ligetil med en dør for enden af rummets og tøndehvælvedets længderetning ud mod korsgangen. Dette må formodes at have være tilfældet i de øvrige og krydshvælvede rum, at de hvert for sig har stået i forbindelse med korsgangen, men ingen spor af dørpassager er bevarede. Skillemuren på langs af bygningen er fra grundstenene nymuret i senere tid. Derimod er nogle yderdøre bevarede, som nævnt de to ved siden af hinanden i vestfacaden. De er – eller var – ens, den søndre til det krydshvælvede rum længst i syd nu rekonstrueret med udvendig fals og flad bue, den nordre til det tøndehvælvede rum forlængst moderniseret, men med en oprindelig lille lysglug ovenover. Intet i de nederste skifter indvendig ved de to indganges tærskel tyder på, at de skulle være sekundære i forhold til muren, men det forekommer mærkeligt med to så tæt placerede indgange, selv om der har været en skillemur imellem dem, både den nys nævnte indefter og en udefter. En fortanding i vestfacaden viser, at der mellem dørene har været en udvendig skillemur. Det kan ikke afvises, at denne »udvendige« mur på et tidspunkt kan

have været en lille tilbygning til vestfløjen, så den sydlige af de to ens dørforbindelser i realiteten har været en passage inde i bygningen. Facademuren ved denne sydlige dør er fornyet.

Indgangsdøren i nordgavlen er en smule mere karakteristisk og har samme profil udefter som ses på fotografierne af kirkens vinduer. Bevaret er blot enkelte skifter i den vestre dørpost, der har en enkelt fals indad med affaset hjørne, og udad ligeledes en enkelt fals, hvor det inderste led har en rundstav, det yderste er affaset. Stikkets bagkant kan blot spores som aftryk i murkernens mørtel, men har efter dette kunnet rekonstrueres med spidsbue. Døråbningens bredde er usikker, fordi nordgavlen i øvrigt er nymuret (6). Der forekommer således rundede profilled i vestfløjen, ligesom i den ældste kirkebygning, men det er vel tvivlsomt, om fløjen alene af denne grund kan sættes i tidsmæssig sammenhæng med kirken fra første fjerdedel af 1300'erne.

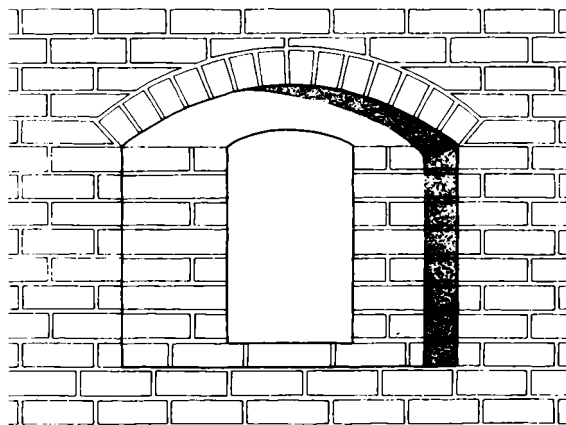

Fig. 9. Vindue i vestfløjens overetage. Rekonstruktion H.G. Tegnet af Tina Hansen 1991. Mål 1:30.

Vestfløjens korsgang har været hvælvet med otte krydshvælv, hvoraf sporene er bevarede i murene (fig. 10), dog uden formsten på plads. En ribbesten er derimod fundet sekundært indmuret i underetagen, og den har blødt udskåren rundstav (fig. 12a). De spidshuede arkadeåbninger mod klostergården har både indefter og udefter enkelt fals med affasede hjørner, og på indersiden mod gangen følger ledningen buerne til tops helt fra gulvet, på ydersiden blot fra brystværet (fig. 11).

Vestfløjens etageinddeling giver sig til kende ved rækken af bjælkehuller efter gulv- og loftsbjælkerne. Den hvælvede underetage har haft en højde op til hvælvenes toppunkt på ca. 4 m, mens overetagen tilsvarende måler ca. 2,5 m, beregnet ud fra bygnin-

gens nuværende højde. I overetagen er anbragt lavt siddende vinduesnicher blot en halv meter over gulvet, ca. 1,5 m brede og godt en meter høje, foroven afsluttet med en flad halvstensbue (fig. 9). Der er ikke meget bevaret af disse vinduesnicher i den øvre etage, men sporene antyder, at der kan have været 9 stk. på række mod vest. Mod øst og klostergården har der været tilsvarende vinduesnicher, og det er betegnende, at overetagens vinduer ikke korresponderer med muråbningerne i underetagen, hverken til den ene eller til den anden side. Skillemuren på langs af bygningen i underetagen har fortsat op i overetagen og har her efterladt en fortanding i fløjens sydgavl, men ellers er ingen utvetydige spor efter skillevægge bevaret i overetagen. Formentlig

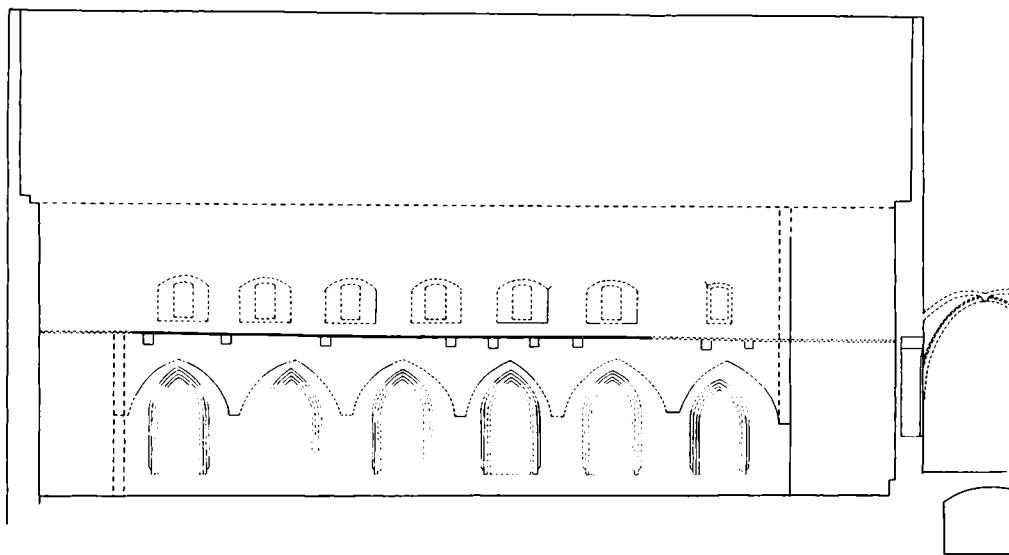

Fig. 10. Vestfløjens gårdfacade set indefra. T.h. tværnsnit af sydfløjen (refektoriet). Rekonstruktion efter opmåling af L.Arthur-Nielsen 1970, suppleret 1970 af H.G. Tegnet af Anett Andersen 1990. Mål 1:200.

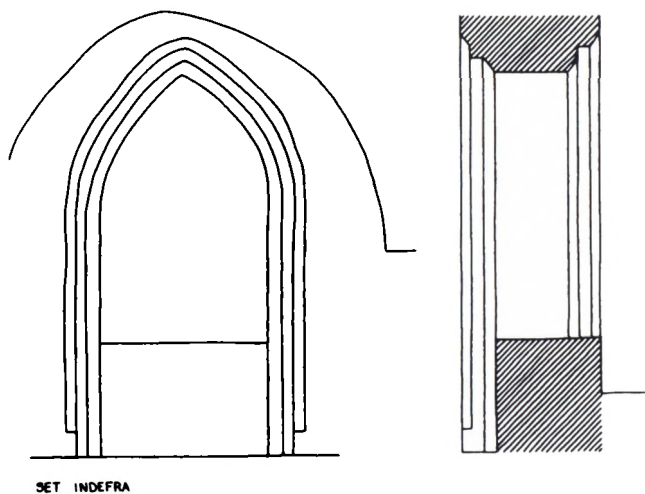

Fig. 11. Arkadeåbning i vestfløjens korsgang. Målt af I.Arthur-Nielsen 1970. Tegnet af Tina Hansen 1991. Mål 1:50.

har der været små celler mod vest svarende til hvert vindue i facaden og måske det samme mod øst eller måske har der her været en gennemgående gang over korsgangen.

I vestfløjens overetage bemærkes det, at et stort vindue i sydgavlen med sit spejl strækker sig op over den nuværende loftshøjde. Vinduet har udvendig i facaden dobbelt fals med affasede hjørner, mens den øvre del med buens krumning er ommuret, hvor det dog har kunnet konstateres, at der oprindeligt har været et spidsbuet spejl. Overetagens oprindelige loftshøjde er ganske vist ingen steder bevaret,

men skulle den i hele etagen svare til sydvinduets højde, bliver cellerne tre en halv til fire meter høje, hvilket forekommer urimeligt i forhold til de ekstremt lavt anbragte vinduesnicher (7). Derimod ville gesimsen eller tagfoden komme til at ligge på niveau med tagfoden på sydfløjen, der har været væsentlig højere end den nu er. Måske viser vinduet, at det en gang har været hensigten, at udforme vestfløjen i lighed med sydfløjen, men det blev vist i så fald kun i den søndre ende..

Andre steder i vestfløjen er der sket forandringer, hvor det er uklart, om det er lige før eller straks efter reformationen. I korsgangen er den sydlige arkadeåbning til klostergården muret til og i gangens

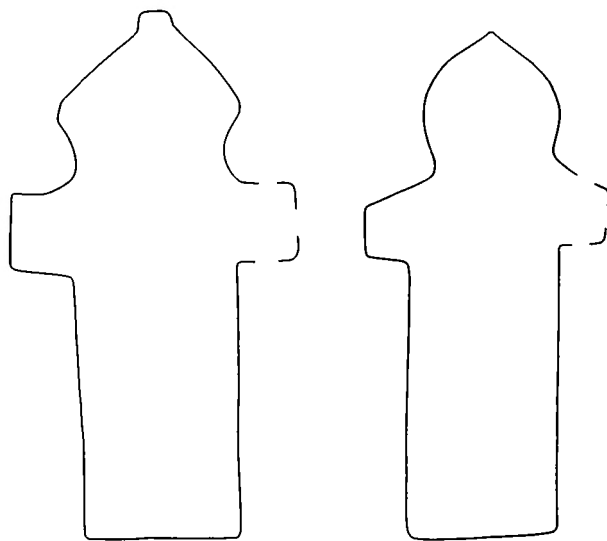

Fig. 12. Ribbesten, a) fra vestfløjen, fundet som fyldmateriale i en tilmuring i fløjen. Tegnet af I.Arthur-Nielsen 1970; b) fra sydfløjen, fundet i tilmuring af den store niche i nordvæggen. Tegnet af P.Nørhlund 1916. Ren-tegninger af Tina Hansen 1991. Mål 1:4.

sydhjørne er hvælvingen sløjfet. Der er i hjørnefaget anlagt et podie, som kunne tyde på, at der dette sted har været anlagt en trappe til overetagen. Hvor den tidligere har været kan ikke siges. Forandringer i fløjens sydende giver sig desuden tilkende i det sydligste hvælvede rum, hvor døren i vestmuren er sløjfet til fordel for en lav og svagt buet vinduesniche. På samme vis er den høje oprindelige vinduesniche sydligst i samme rum erstattet med en tilsvarende svagt buet vinduesniche.

Sammenfattende giver de bevarede middelalderlige spor i vestfløjen indtrykket af en forholdsvis sen tilkomstid med de enkle, høje og dybe vinduesnicher i stueetagen, og det stadig tilbagevendende hjørne med skråfas til enkeltfalsede muråbninger. Dog er der enkelte runde led, og det kan som allere-de nævnt tænkes, at indgangen i nordgavlen og måske skillemuren længere ned i fløjen står alene tilbage fra en ældre bygning, der i så fald er samtidig med kirken fra 1320'erne. Det høje vindue i fløjens sydgavl tilhører givet den nustående bygning, der således må have været højere i sydenden end i den øvrige del, hvis det godtages, at overetagens lavt placerede vinduesnicher indikerer en højde i overetagen nogenlunde svarende til den nuværende. I stueetagens sydligste del ses endelig forandringer, der må være sket i renæssancetid, med anlæg af trappe(?), tilmuring af arkade, ændring af vinduerne i det sydligste rum. Måske er også overetagens sydligste rum ændret i samme omgang, således at loftshøjden sænkedes og det store vindue i sydgavlen måtte blændes.

Ved restaureringen af vestfløjen blev der lejlighed til en arkæologisk undersøgelse – men nemt var det ikke med den snævre plads mellem stilladser og tilbagestående vægtømmer. Der blev derfor kun åbnet en lille grøft langs med vestmuren omtrent ved

fløjens midte (8). Her fremkom 6 – 7 skifter (60-70 cm) under vinduesnichernes bundflade et støbt og 6 cm tykt kalklag som det ældste gulv i bygningen. Intet tyder på, at det senere er blevet udbedret eller fornyet. Nærmest under kalkgulvet er et ikke mindre end 30 cm tykt byggelag, et jord- og lerblandet fyldlag med brudstykker af munkesten og derunder urørt grundler, hvor nedgravningen til fundamentsgrøften aftegner sig. Det er en overmåde rummelig fundamentsgrøft, der begynder 90 cm fra vægfladen, men så strækker syldstenene sig også omkr. 60 cm ud foran murfladen. På disse syldsten, hvoraf en del er temmelig store, er kalkgulvet trukket helt frem til byningens mur. Fundamentet er lagt uden mørtel og fundamentsgrøften er fyldt med ler og små teglstykker omkring ret store kampesten i det brede fundament. En kælder har der ikke været under vestfløjen.

På overfladen af kalkgulvet er der spor efter en brand, og der ligger brandskadede bjælker, også endestykker, som ikke umiddelbart kan sættes i forbindelse med en væginddeling, men formentlig er nedfaldne lofts- eller tagbjælker. De ligger vinkelret på vestvæggen og både bjælker og kalkgulv er dækket af et tyndt lag lerblandet jord før der er påført et 15 cm tykt lag søsand, og så endnu et tyndt lag lerblandet jord, stedvis iblandet fed kul. Det er endelig alt sammen skjult under et svært lag ler. Dette lerlag udgør også et gulvlag og ligger et enkelt skifte under vinduesnichernes bundflade.

Opfyldningen og lergulvet genfindes ikke i det tøndehvælvede rum, hvor den ene indgang fra vest er, og naturligvis for at holde indgangen fri. Her ligger i stedet et murstensgulv, der på grund af møntfund under murstenene angiveligt stammer fra renæssancen.

Ved harpningen fremkom mange mønter, hvilket mærkværdigvis ikke er helt ualmindeligt ved tiggerklostre. Efter aflevering af mønterne til Den Kgl. Mønt- og Medailliesamling, er de i fundprotokollen dér indført under betegnelsen F.P. 3105, 3202 og 3294 (9). I det midterste vestvendte rum i fløjen (fig. 6) fremkom ved første harpning af fyldlaget en mønt fra Erik Plovpenning (1241-1250) (F.P.3105, nr.1). Efter at et parti af kalkgulvet samme sted derefter var fjernet, fremkom umiddelbart under gulvet en borgerkrigsmønt fra omkr. 1300 (F.P.3105, nr.2), og fra fundamentsgrøften, stadig samme sted, kunne ved harpningen opsamles tre hulpenninge fra omkr. midten af 1300'erne (F.P.3105, nr.3,4,5). Yderligere fyld, der gravedes op fra fundamentsgrøften blev efterhånden kastet op i en særlig bunke og ikke direkte i soldet, men der er ingen tvivl om, hvor den gennemharpede fyld kom fra, og dette gav i soldet en Christopher II (1320-26 og 1330-32) samt en kobbersterling fra Erik af Pommern (1396-1439), der dateres til de sidste årtier af hans tid. (F.P.3202, nr.1 og 2), (10). Ved efterfølgende harpning af fyld i øvrigt i vestfløjen, uden angivelse af hvor det er foretaget, er blandt 14 numre fremkommet to styk Erik Menved (1286-1319), mens resten ligger efter reformationen og helt frem til vore dage (F.P.3294, nr.1-14).

Mønternes datering er spredt, men tillader en grov opdeling i to faser for fundamentsgrøftens vedkommende, en ved tiden omkring midten af 1300'erne og tilsyneladende har grøften også været tilgængelig ved slutningen af 1430'erne eller senere. Fløjens nordre del med den spidsbuede døråbning i nordgavlen kan således tilhøre den ældre fase, hvor vestfløjen også som tidligere berørt kan have strakt sig længere mod syd på den bevarede fløjs plads. Fundamentet fra midten af 1300'erne skulle da være

genanvendt til den nuværende fløj et århundrede senere. Brandsporene på det ældste kalkgulv må her tages med i overvejelserne, såvel som den kendsgerning, at der er to gulvlag. En ombygning eller fornyelse af næsten hele fløjen skulle da være sket i tiden efter 1430'erne.

Sydfløjen

Efter at byen ved reformationen havde overtaget sydfløjen blev den østre halvdel brudt ned, og den tilbagestående del er – ligesom vestfløjen – flere gange blevet grundigt forandret. Indtil 1844 tjente bygningen først som rådhus, derefter fattighus. Den var på det tidspunkt blevet delt i to etager, men disse sløjfedes 1863, da hele bygningen omdannedes til et ligkapel, indvendig med fladt, gipset loft. Ved samme lejlighed blev de oprindelige spidsbuede vinduesåbninger mod syd og vest genåbnet, men til gengæld sattes også to helt nye vinduer mod nord, porten placeredes i østgavlen og der påbyggedes to nye trappegavle i øst og vest. I 1916 retableredes efter Nationalmuseets undersøgelser de oprindelige indvendige forhold og seks hvælvinger genopførtes, hvis vederlag fremtrådte i murene (11). Det blev en anelig sal med to fritstående granitsøjler i midten (fig.13). En ganske anderledes fornem arkitektur, end den vi har set i vestfløjen.

Bygningen har kælder, der deles af en længdemur i to fladbuehvælvede rum og på denne længdemur er to murede piller, som de to fritstående søjler oppe i salen hviler på. Salen fremstår i dag hovedsagelig som den gjorde i middelalderen. Der eksisterer også en opmålingstegning af fløjen fra 1861 (fig. 14). På denne fremtræder helt tydeligt sporene efter de vinduer, der retableredes 1863 med nyt stavværk. Af oprindelige vinduer var der tre mod syd og to mod vest,

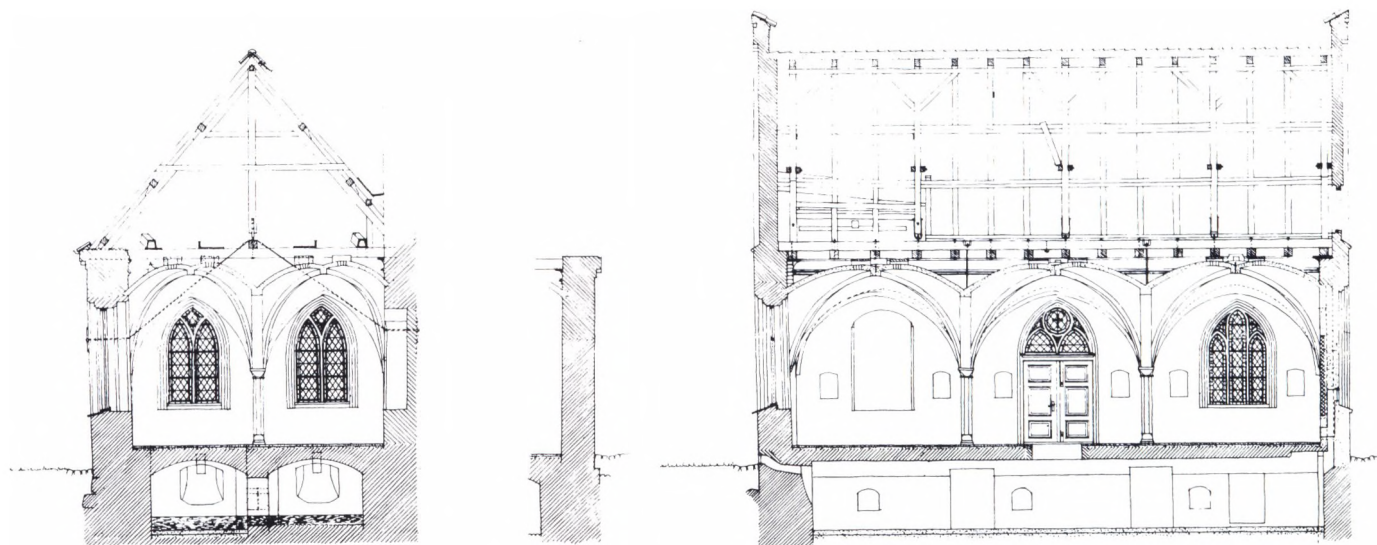

Fig. 13. Sydfløjen, tværsnit mod vest og nord 1916-1973. Hvælv og middelalderlig overetage fjernedes 1783, da en ny etageinddeling etableredes. Denne sløjfedes atter 1863 (arkitekt Chr.Hansen), da hele bygningen indrettedes til ligkapel med gipset loft, de oprindelige vinduer mod syd og vest genåbnedes og der nyoprettedes to tilsvarende vinduer i nordmuren, mens porten placeredes i østgavlen, der nymuredes med kamtakker. I 1916 (arkitekter Mogens Clemmensens og E.Vilh. Olsen) genopførtes hvælvene og porten flyttedes til nordmurens midte. Ved restaureringen 1972-73 (arkitekter Rolf Graae og Erl. Jessen) sløjfedes port og vindue i nordmuren, mens til gengæld den store niche blev gennembrudt for oprettelse af en forbindelse til vestfløjen. Målt og tegnet af I.Arthur-Nielsen 1970. Mål 1:200.

alle med indvendig skrå smig og udvendig med enkel fals og to skråfasede hjørner.

Interessen ved tegningen knytter sig i øvrigt særlig til den østligste halvtagdækkede del, der helt fjernedes 1863, og hvor der mod øst ses en murhylde til loftsbjælkerne, som samtidig har båret gulvet i overetagen. Sydfløjen har således i den allerede straks efter reformationen nedbrudte østre del været i to etager. Det har den tilbagestående vestre del også. Det fremgår umiddelbart af en fortanding til sydfløjens korsgang, der stadig ses i vestfløjens facade. I 1954 blev der gravet udvalgte steder på klosterområdet

for at fastlægge klostrets og især kirkebygningens på det tidspunkt ukendte målforhold, og da fremkom også fundamentet til den søndre korsgang det forudsete sted (12) ud for fortandingen i vestfløjens facade. Vestfløjen er i dag højere end sydfløjen, og da fortandingen strækker sig helt op til gesimsen er det klart, at sydfløjen med søjlesalen har været højere, end den nu fremtræder, ja den har endda været meget højere, end hvad fortandingen nu viser. Endnu 1783 var en lille del af sydfløjens oprindelige højde bevaret i et tårn længst mod vest, men blev dette år brudt ned til samme højde som den øvrige del. »Ar-

restårnet« havde man kaldt den lille forhøjning. I licitationen står det yderligere (13), at skillemuren mellem Arresttårnet og den der udenfor nuværende store gang ligeledes skal nedtages, såvel som hvælvene, både i Arresttårnet og nede i bygningen.

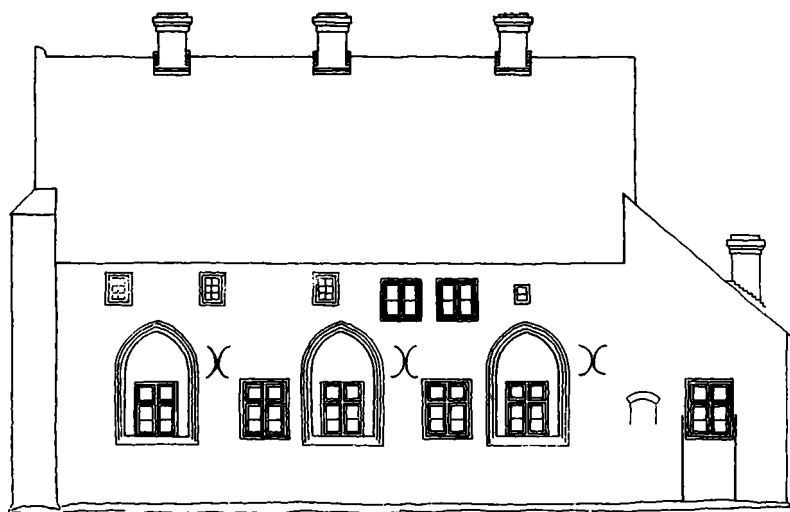
Den store gang må være sydføjens korsgang, der strakte sig op på siden af Arresttårnet og således endnu var bevaret i to etagers højde. Mere forbløffende er oplysningen om hvælvene i Arresttårnet, det vil sige, at der har været et hvælvet rum ovenover refektoriet! Og det har vist oprindelig været et stort rum med to store vinduesåbninger i vestgavlen, hvoraf de nedre tilmurede partier ses på tegningen fra 1861 (fig. 14). Ved syn efter arbejdernes afslutning nævnes forskellige arbejder, der er udført udenfor licitationen og blandt adskillige små udgifter står lakonisk: for 2de steen Pillere at udbære.... Det var de to stensøjler, der havde båret refektoriets hvælv. Det har åbenbart været to monolitter.

Søjlesalen kan efter sin beliggenhed i klosteranlægget betegnes som brødrenes spisesal eller refektorium, hvilket også kælderen tyder på. Her var lagerrum for fødevarer. På tegningen ses enkeltfalsede og fladbuede døråbninger, der kan være middelalderlige, og det forekommer i det mindste sikkert, at der nærmest øst for refektoriet har været en passage tværs igennem sydføjen med en nedgang til kælderen og en dørforbindelse ind til refektoriet.

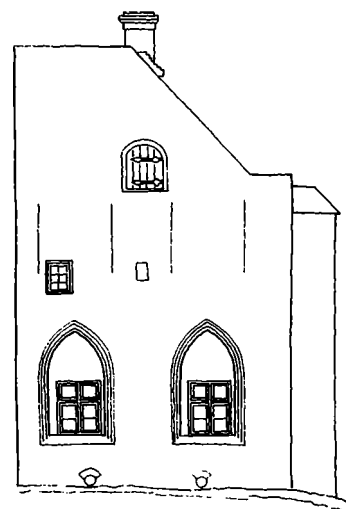
I refektoriet tilhører en række små nicher i væggene den oprindelige indretning, og tilsvarende nicher genfindes i kælderenes vægge. I salen måler nicherne 44 cm på alle led, men har en gammel tilmuring og har åbenbart oprindelig strakt sig to skifter længere ned. Underkanten er nu 1,30 m over gulvhøjden. Noget skulle man vel stille ind i eller lægge i nicherne. I refektoriet er tillige en meget stor niche

med fladbue og hjørnefase, ganske lignende vinduesnicherne i vestfløjen. Den er 2,64 m høj, 1,48 m bred og 0,60 m dyb, med underkant 9 skifter over gulvet (14). Det er fristende, at se den store niche i sammenhæng med den læsepult, der skulle være i spisesalen, og hvorfra læsning skete under spisningen. Nichen er placeret i salens nordvæg længst mod vest. En tilsvarende stor niche midt i nordvæggen tilhører ikke den oprindelige rumindretning.

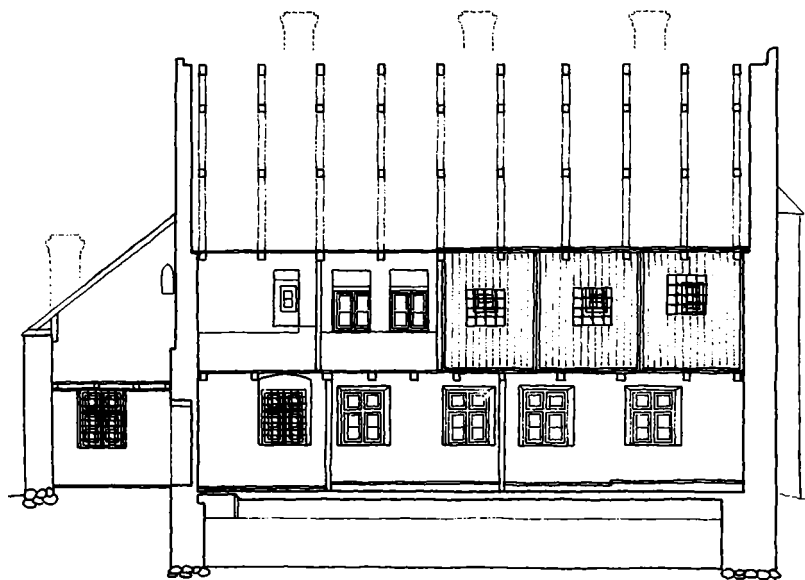
Salen fremtræder i dag med de til forskellige tider rekonstruerede hvælv, søjler og vinduer, og den præsenterer sig især efter den sidste restaurering 1973 næsten helt og holdent som oprindelig. Dog blev der brudt igennem den store niche med en dørforbindelse til vestfløjen. Det er en smuk sal med de store vinduesflader, festlig og lys, hvilket i middelalderen har opfordret til kalkmaleriudsmykninger. I dag er intet bevaret af disse, og ved undersøgelserne 1916 var yderst lidt bevaret. Hvælvene eksisterede ikke længere på det tidspunkt, og væggene var næsten gennemgående fornyet – rent bortset fra, at der heller ikke oprindelig var megen vægplads til dekorationer (15). Det godtgjordes imidlertid, at væggene ikke har været pudset på de nederste 12 skifter, og at der derefter nederst på den kalkede puds har været en 55 cm høj bort med et malet draperi på syd- og nordmur. Derover igen har været figurbilleder, enkelte stående figurer, hvoraf en eneste lod sig afdekke nogenlunde fuldstændig øst for det midterste vindue mod syd. Det var apostelen Jacob i brun kjortel og på hovedet en fortil opkræmmede hat, brun med grøn underside, taske over skulderen og vandrestav i hånden; han havde stort gult skæg og hår. Udenom figuren forekom nogle røde ranker, der slyngede sig op om vinduet.

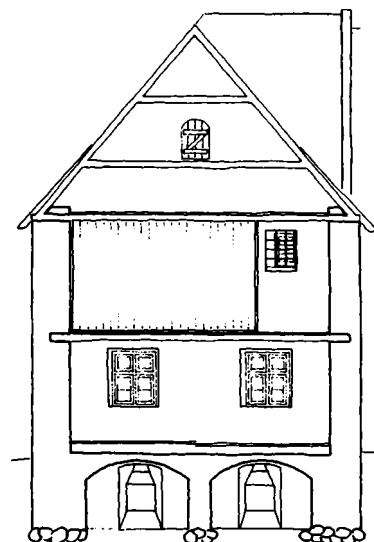
SYDFACADE

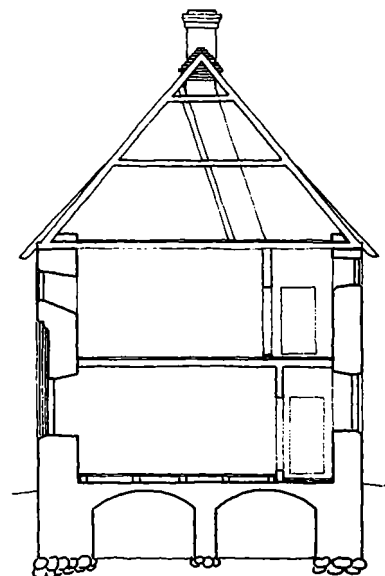
VESTGAVL

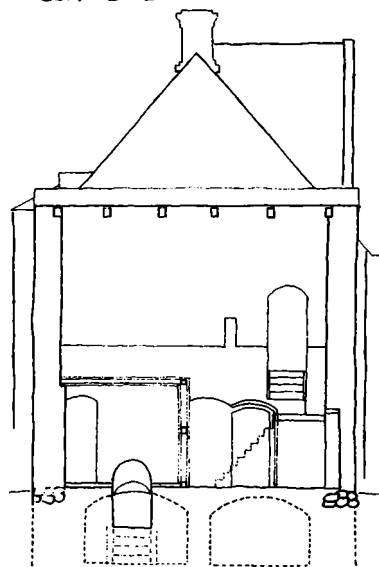
SYDFACADE SET I NDEFRA SØIT E-E

SØIT A-A

SNIT B-B

SNIT C-C

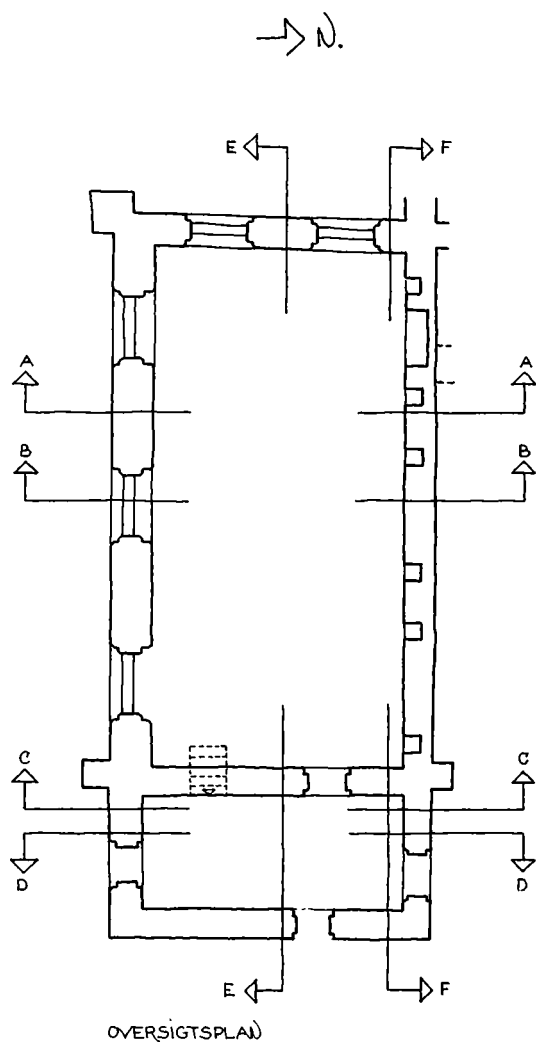

Fig. 14. Sydfløjen, efter opmåling fra 1861. Tegnet af David Rafn 1977.
Mål 1:200.

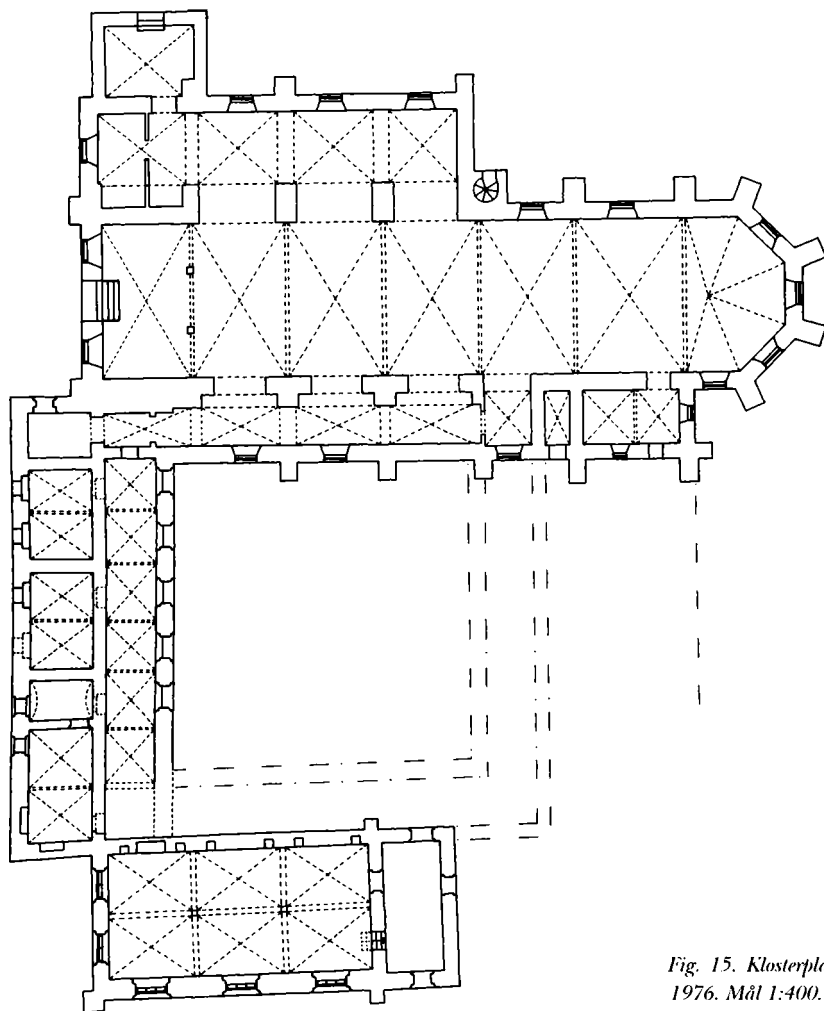

Fig. 15. Klosterplan. Rekonstruktion af H.G. 1976. Tegnet af A. Rathje 1976. Mål 1:400.

I det vestlige hvælvingsfag var anordningen på syd- og vestvæg noget anderledes. Istedet for et draperi fandtes her foruden et bælte med det røde rankeværk, ret fyldigt og sikkert malet, og derover har

løbet et ca. 7 cm bredt indskriftsbånd med navnet på den ovenover fremstillede figur. Samtlige figurer var dog håbløst tabt. Ovenover den store niche fandtes desuden rester af bladværk, der måske ikke var mid-

delalderlig, og det samme gjaldt for noget lignende på nichens bagvæg.

De fotografier, der blev optaget af de nærmest udslettede malerier, giver ikke i dag megen vejledning til en nærmere vurdering og datering, men dog synes rankeværket udført i en genre, der bedst henføres til årtierne nærmest efter 1400'ernes midte.

Klostergården

De fire fløje er forudsætningen for at der kan dannes en klostergård, men en rigtig klostergård bliver det nu først med klostergangenes arkadeåbninger, der i jævn takt åbner sig ud mod gården. Dette ideal af en klostergård opnåedes vist for det meste først på et sent tidspunkt i klostrenes historie (fig. 15). Dominikanerne selv benævner til en begyndelse deres bygningsanlæg blot for »hus«, og med et enkelt hus er det utvivlsomt også begyndt i Holbæk, her som andre steder (16). I dag er blot vestfløjens korsgang bevaret og så er der den i vestfløjens facade mod klostergården bevarede fortanding efter sydfløjens korsgang hele vejen op fra syld til gesims. Det er desuden kendt, at både sydfløj og vestfløj, hvor de sammenstråler, har været højere end fortandingen i dag viser. Over refektoriet i sydfløjen har været et hvælvet rum, og for vestfløjens vedkommende viser det høje spidsbuede vindue i sydgavlen en større bygningshøjde end nu. Resten af vestfløjen må derimod antages så nogenlunde at have svaret til den nuværende lavere højde. Det højere parti i klosteranlæggets sydvesthjørne må anslås til tiden omkr. 1400'ernes midte ligesom fortsættelsen i den lavere vestfløj, som den nu i sin helhed er bevaret til vor tid.

Hvordan forholdt det sig da med de øvrige sider i klostergården.

Østfløjen ses på grundplanen (fig. 15) at være bevaret i nordenden med henholdsvis liberi og sakristi, de rum, der ganske naturlig blev regnet med til kirken og almindeligvis gik under fællesbetegnelsen »sakristiet«. De to rum viser bredden på østfløjen, nemlig 8,5 m og til dette mål skal så lægges korsgangen, der i vestfløjen er ca. 2,5 m. Østfløjen måler da 11 m i bredde. Regnestykket er ikke særlig vanskeligt, men bør noteres, fordi sydfløjen med korsgang ligeledes måler 11 m i bredde, vestfløjen inklusive korsgang derimod blot 8,5 m. Der er intet der siger, at et klostres fire fløje nødvendigvis skal være lige brede, men det kunne jo forholde sig sådan i Holbæk, at øst- og vestfløj er grundlagt samtidig med kirken i 1300'erne og begge med en bredde på 8,5 m og uden korsgang. En korsgang er derefter bygget til ved østfløjen, og hvis vestfløjen så er brændt, har man ved genopførelsen valgt at lægge korsgangen inde i bygningen.

Sporene efter østfløjens tag ses på et af fotografierne fra kirkens nedrivning (fig. 4). Det synes også at fremgå af billedet, at østfløjen er udvidet mod vest. Forløbet af den østre tagflade fremstår klart med en hvid kalkstube op til kirkens ubrudte savskiftfrise, mens den vestre tagflades forløb er sløret af et nymuret parti i kirkemuren. I vestkanten af det nymurede parti anes derimod sporene efter en tagflade, der skærer hen over et af kirkens oprindelige vinduer. Der er således tegn på, at taget på østfløjen er udvidet mod vest, og samtidig må tagstolen være forhøjet, så kirkens gesims dette sted blev skjult. Østfløjen kan derfor anses for opført i to etager uden korsgang samtidig med kirken i 1300'erne. Skade er det, at intet i øvrigt er kendt om denne østfløj, men den er tilsyneladende blevet udvidet mod vest, og i så fald med en korsgang, og det lille hvælv, der på

grundplanen (fig. 15) ses for enden af korsgangen i nord, svarer til hvælvet i korsgangens nord-østre hjørne.

Den nordre korsgang giver sig ikke til kende på noget af fotografierne, mens der som det ses på grundplanen er god plads til den, hvor kirkens sideskib er. Måske er det blot den gamle korsgang, der er trukket ind i kirkerummet. Heller ikke den synes dog at have været påtænkt, da kirken opføres i 1300'erne med stræbepiller, som bryder generende ind i korsgangen. Fotografierne giver ingen hjælp til at afgøre, hvorvidt en nordre korsgang, hvis den har været der, har været i en eller to etager, men det bør noteres, at der i sideskibets sydmur ses højtsiddende, brede vinduesåbninger, vist nok af samme type som i refektoriet. Det kan være reminiscenser fra en øvre etage i nordre korsgang.

Der er således mulighed for at rekonstruere en nydelig klostergård, der til alle fire sider har været omgivet af korsgange i to etager. Der er plads til seks arkadeåbninger i hver korsgang ud til klostergården. Korsgangene har tilsyneladende ikke været planlagt, da kirkebygningen opførtes, og klostergården har først været fuldstændig omkring midten af 1400'erne. Derefter splittedes helheden atter, da nordre korsgang blev trukket ind som sideskib i kirken, og dens arkadeåbninger ud mod gården dermed muredes til.

3. *Klostret*

I det nuværende kirketårn er et moderne klokkespil, men der hænger også to ældre klokker, hvoraf den ældste fra 1450'erne, har tilhørt klosterkirken (17). Den må have været ophængt i en tagrytter. I 1456 kvitterede brødrene for en større gave, de havde

modtaget fra Kristian I.s dronning, Dorothea. Det var 100 lybske mark, en kalk, bog og messerede, al-terklæder og en gård ved torvegaden, »for hvilket og mere godt, som vi håbes til, at vi skal få af forskrevne fyrstinde, tilbinder vi os at holde en evig daglig messe....« (18). Klostret havde sine velyndere, naturligvis, fordi ellers kunne bygningerne ikke være opført. Også biskoppen i Roskilde er nævnt med en gave, og der må fra begyndelsen have været en nær tilknytning til domkirken, når klostret i Holbæk var viet til domkirkens værnehelgen S. Lucius (19).

Dronning Dorotheas gave kan vel ikke sættes i direkte forbindelse med et bygningsprojekt, men den bekræfter samtidens høje gunst, og det må være i denne tid op imod 1400'ernes midte, at klostrets fine refektorium kom til. Det har noget senere paralleller i Roskilde Domkirkes Helligtrekongers Kapel eller i Københavns Helligåndskapel. Tanken om at fortsætte sydfløjens ekstravagance også i vestfløjen måtte dog opgives. Det blev formentlig ved vinduet i vestfløjens sydgavl og vel et rum i tilslutning hertil, mens bygningen i øvrigt fik en lavere rejsning. Så slap midlerne op for denne gang. Klosterbygningernes forskellige højder har nok været karakteristisk for i hvert fald tiggerklostrene, og bærer vidne om en aldrig afsluttet bygningsvirksomhed. Tilsvarende forhold er belagt for dominikanernes fornemme kloster i Århus, der for øvrig også fik en søjledelt sal som Holbæk omkring midten af 1400'erne (20).

Det kunne tænkes, at de endnu bevarede klosterfløje i Holbæk, der er opført eller ombygget i 1400'erne, er bevaret til vor tid, netop fordi det er et godt byggeri. Dette kunne endvidere tyde på, at de øvrige bygninger, der ligesom kirken er revet ned, til overvejende del stod tilbage fra 1300'erne.

Noter

1. De historiske kilder om klostret er samlede af Thomsen 1936-37, hvortil der henvises, s. 39-41, 51-54, 77-84, 103-108, 122-126.
2. Hertzprung 1904-05, s. 305. Den 17. aug. 1287 brændte »domus« og hele byen. Ligeledes citeres den senmiddelalderlige munk Petrus Olai fra Roskilde, der vidste god besked med de sjællandske klostres historie.
3. Arhning 1939, s. 108ff. foreslår, at stenene til tårnet stammede fra det store slotstårn på Holbæk Slot, hvis øverste del blev nedtaget 1631. Det var 1536 pålagt borgerne at vedligeholde kirkens (gamle) sejerværk, der stod i forbindelse med kirkens spir og 1624 blev et spir forstærket med nye jernankre. Det var således et gammelt spir, og utvivlsomt en tagrytter, der kan regnes at have været opført på grænsen mellem fjerde og femte fag regnet fra vest.
4. Jensen 1909.
5. Jensen 1913-14 har publiceret de ni fotografier; i alt er 14 fotografier af kirken fremkommet. Yderligere billeder fra Holbæk Kloster gengives i det ypperlige lille skrift af Østergaard Christensen og Christiansen 1972, især s. 44-48; på forsatsbladet gengives en af arkitekt I. Arthur-Nielsen i forbindelse med klostrets restaurering udført skitse af klosterplanen, hvilken i de store hovedtræk naturligvis svarer til de resultater undersøgelse førte frem til, men desværre stærkt blandet med fantasi.
6. Norddøren blev undersøgt af I. Arthur-Nielsen, der lavede rekonstruktionen ud fra meget små spor. En dørstabel var bevaret på indersiden.
7. Sydvinduet er undersøgt af I. Arthur-Nielsen. Skulle vinduets højde føres igennem hele vestfløjen kan der opstå tvivl om de rekonstruerede vinduer i overetagen, om de oprindeligt kan have været høje nicher i lighed med underetagens nicher, men blot er bevarede i den nederste del. De har i så fald fået et nyt stik, hvilket forekommer mærkeligt.
8. Beretning ved H.G. i Nationalmuseet, Afd. for Oldtid og Middelalder.
9. Fra Holbæk Kloster er yderligere indkommet to mønter fra 1650 (F.P.3092) og 1562 (F.P.3430). Samtlige mønter er blevet bestemt af Jørgen Steen Jensen, Kgl. Mønt- og Medaillesamling.
10. Den sikre datering af kobbermønten fra Erik af Pommern til tiden ca. 1420-1440 er givet af Jørgen Steen Jensen i en supplerende kommentar 1991.
11. Beretning ved C.M. Smidt 1911 i Nationalmuseet, Afd. for Oldtid og Middelalder.
12. Udgravningerne 1954 blev foretaget af Lars-Göran Kindström, Hålsingborg. Beretning i kopi i Nationalmuseet, Afd. for Oldtid og Middelalder.
13. Udskrift fra Kæmnerregnskab 1783 med div. bilag (C.M. Smidt) i Nationalmuseet, Afd. for Oldtid og Middelalder.
14. Alle nicher blev genåbnet ved restaureringen 1916.
15. Beretning om kalkmalerierne ved P. Nørlund 1917 i Nationalmuseet, Afd. for Oldtid og Middelalder.
16. Om dominikanernes byggeskik, bygninger og virke se Lorenzen 1920 og Græbe 1978.
17. Uldall 1906, s. 87. Jf. også note 3. Dateringen af klokken i Holbæk skyldes støberens sigil, der svarer til sigillet på en klokke fra 1457 i Benløse kirke, Ringsted herred.
18. Repertorium s. 206; Thomsen 1936, s. 83.
19. S. Lucius, Roskilde Domkirke, Danmarks Kirker, Københavns Amt s. 1307.
20. Danmarks Kirker, Århus amt, Århus Hospitals Kirkesal s. 1289ff.

Litteratur

- Arhning, J.O.: Holbæk Kirke som Kapitelskirke. I: Fra Holbæk Amt 1939. S. 87-123.
- Danmarks Kirker, Københavns Amt og Århus Amt.
- Græbe, Henrik: Ribe Skt. Katharina-kloster, Sognekirke og Hospital, udg. af Historisk samfund for Ribe amt, 1978.
- Hertzprung, Ivar: De danske Klostres Styrelse og økonomiske Forhold samt Klosterbygningerne i Tiden 1202-1319. I: Historisk Tidsskrift 7.R.5.B. 1904-05 s. 299-364.
- Jensen, Chr. Axel: Fra Holbæk gamle Kirke. I: Fra Holbæk Amt III 1909. s. 104-116. Samme: Fra Holbæk gamle Kirke og Kloster. I: Fra Holbæk Amt VI 1912. S. 97-107. Samme: St. Lucius Kirke i Holbæk. I: Arkitekten, Meddelelser fra Akademisk Arkitektforening XVI, 1913-14. S. 501-505, 509-514.
- Larsen, J.H.: Bidrag til Kundskab om Holbæks Kjøbstad i ældre og nyere Tid 1847. Håndskrift i Nationalmuseet, Afdeling for Oldtid og Middelalder.
- Lorenzen, Vilh.: De danske Dominikanerklostres Bygningshistorie. De danske Klostres Bygningshistorie III, 1920. S. 62-69.
- Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediaevalis, Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen 2.R. IBd., udg. ved W. Christensen 1928.
- Resen, Peder Hansen: Atlas Danicus 1677.

Thomsen, Albert: Holbæk Købstads Historie I. Holbæk 1936.
Trap, J.P.: Danmark. Holbæk Amt. Femte udgave. 1954. S. 331-332,
334.
Uldall, F.: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker. 1906.

Østergaard Christensen, J.L. og Niels A. Christiansen: Kirker og
kirkekunst i Holbæk. Udgivet af Holbæk Menighedsråd i an-
ledning af Holbæk, Skt. Nikolai kirkes 100-års jubilæum 20.maj
1972.